

Vi har ingen grund til at tro...

- Om overvågningsdebatten post-Snowden

I det seneste år har næsten hver dag bragt nye afsløringer om især den amerikanske efterretningstjeneste NSAs virke og væsen. Afsløringerne kommer fra whistlebloweren Edward Snowden, der kopierede tusindvis af dokumenter fra sin gamle arbejdsplads og nu løbende lader dem offentliggøre til fortrydelse for nogen og til glæde for andre.

Snowdens afsløringer tegner et billede af en efterretningstjeneste, der er gået informationsamok. Data indsamles i umådelige mængder, og intet synes at være for småt eller for privat for den glubske tjeneste. Afsløringerne viser også, at terrorisme kun er en del af overvågningens *raison d'être*. Andre former for spionage herunder udspionering af allierede hører med til arbejdsopgaverne. Det burde måske ikke overraske, men i de senere år er terrortruslen blevet brugt som begrundelse for mange juridiske og sikkerhedsmæssige tiltag, og det har været nemt at glemme, at efterretningstjenester også har andre interesser. Endelig viser afsløringerne, at ikke mindst den amerikanske efterretningstjeneste har enorme ressourcer til rådighed og en yderst veludviklet teknologisk formåen. Kabler bliver tappet, og umådelige mængder data bliver gemt og analyseret. Det kræver både penge og kompetencer.

Snowdens afsløringer har naturligt nok vakt stor opmærksomhed. I Danmark har hovedparten af politikerne ikke villet deltage i debatten, men i medierne har omtalen været fyldig. Nogle gange sagligt og nuanceret, andre gange mere sensationspræget, hvor hensigten først og fremmest har været at fremkalde kuldegysninger hos den undrende læser. **Men i begge tilfælde er det en velbegrundet indignation**, der har været brændstof til debatten. Det gennemgående synspunkt har således været, at NSA og deres samarbejdspartnere er gået langt over stregen.

Snowden har selv udtalt, at hans motivation for afsløringerne er at give befolkningerne mulighed for at tage stilling. En ordentlig demokratisk debat føres på et informeret grundlag, og det er netop dette grundlag, Snowden har tilvejebragt. I forlængelse heraf rejser sig det væsentlige spørgsmål, om vi i Danmark har evnet at samle handsken op. Altså, om vi har været i stand til at føre en saglig og nuanceret debat om overvågningen. Vi lever i et samfund, der er gennemsyret af overvågning, og hvor efterretningstjenesternes aktiviteter kun er ét eksempel. Overvågningskameraer, kommerciel profilering og biometrisk overvågning er andre. Derfor er det nødvendigt, at vi sagligt kan forholde os til og analysere overvågningen og dens implikationer.

Desværre er vi endnu langt fra målet. Som det vil blive diskuteret i det følgende, har overvågningsdebatten post-Snowden kun ridset i overfladen, og den er hurtigt blevet polariseret. Det skyldes bl.a. en stor politisk uvilje mod at engagere sin. I bestræbelserne på ikke at afsløre for mege, tilsidesætter politikerne en væsentlig demokratisk debat, og de kommer uforvarende til at puste til den paranoia, der altid følger overvågningen. Samtidig er det tydeligt, at debatten har brug for akademiske ressourcer, som kan medvirke til at nuancere de aktuelle diskussioner og sætte dem i perspektiv. At udvikle f.eks. sociologiske, juridiske, historiske og etnografiske overvågningsbegreber og -analyser er således en påtrængende opgave, som kun venter på at blive taget op.

Afsløringerne

Snowdens afsløringer har efterhånden så stort et omfang, at det er umuligt at formidle et blot nogenlunde detaljeret billede. Overordnet kan man imidlertid skelne mellem to forskellige slags overvågningsaktiviteter. Den ene er den masseovervågning, der har trukket overskrifter som ”60 millioner spanske opkald aflyttet af NSA” eller ”NSA aflyttede 70 millioner opkald fra Frankrig.” Der er her tale om, at et stort net kastes ud, uden at der nødvendigvis er konkret mistanke mod bestemte individer. Ofte indsamles kun såkaldte metadata, hvilket f.eks. vil sige oplysninger om, hvem en person har ringet til, men ikke samtalens indhold. Trods denne åbenlyse begrænsning kan man gennem analyse af metadata afdække akti-

viteter i bestemte netværk, og hvis man bruger tilstrækkeligt mange ressourcer, kan man få ret detaljeret viden om en persons færden, interesser og omgangskreds.

Den anden overvågningsform er målrettet og udspringer af en specifik interesse for bestemte personer eller organisationer. Den mest celebre af de sager, som Snowden har afsløret, har været aflytningen af Angela Merkels telefon. Afsløringen vakte stort postyr, og tyskerne er endnu vrede over, at en nær allieret kunne finde på at følge med i kanslerens telefonsamtaler. Den form for moralsk kvababbelse havde amerikanerne åbenbart ikke, og det er først efter afsløringen, at de tilsyneladende er kommet på bedre tanker.

Det er også i forhold til den målrettede overvågning, at man finder det tilfælde, hvor Snowdens afsløringer direkte har omhandlet Danmark. Dagbladet Information kunne således afsløre, at det meget omtalte klimatopmøde, COP15, som blev afholdt i Bellacenteret i København var blevet overvåget af NSA (<http://www.information.dk/486286>). Oplysningerne er artige sager. En ting er, at NSA tilsyneladende har spioneret mod FN; en organisation hvis integritet Danmark normalt sætter højt og værner om. En anden ting er, at USA i så fald har modarbejdet danske interesser. Danmarks officielle politik var en ambitiøs klimaaftale, men det ønskede USA ikke, og NSA blev brugt til at fremme dette mål. Forløbet rejser nogle væsentlige spørgsmål: Hvis NSA har opereret på dansk grund, hvorfor har de danske efterretningstjenester så ikke opdaget det? Måske udførte den danske kontraefterretningstjeneste ikke sit arbejde godt nok, men i lyset af, hvad Snowden ellers har afsløret, er det også relevant at spørge, om de måske så i gennem fingrene med den amerikanske spionage eller ligefrem støttede den? Og hvilken viden havde de danske politikere? Var de med på spøgen (hvis der var en spøg), eller er de blevet holdt helt ude af beslutningerne (The Intercept 14/3 2014)? I yderste konsekvens rejser den mistanke sig, at Danmark spillede dobbeltspil: På den ene side den officielle målsætning om en ambitiøs klimadagsorden. På den anden side muligheden for, at Danmark tillod eller understøttede, at amerikanske efterretningstjenester modarbejdede en sådan dagsorden. Det er kun medlemmer af en meget lukket kreds, der ved, om dette er mere end en konspiratorisk mistanke. Men man behøver ikke argumentere længe for at vise, at hvis der er noget om snakken, så står vi med et betydeligt demokratisk problem. Derfor er det mildest talt uheldigt, at svaret stadig får lov at blæse i vinden.

Den politiske passivitet

Som beskrevet har Snowdens afsløringer store perspektiver, men havde man forventet en markant politisk reaktion i Danmark, er man blevet skuffet. Stort set ingenting er sket. Sådan har det været i hele den periode, hvor dokumenterne er kommet dryppende. ”Vi har ingen grund til at antage, at der foregår ulovlig overvågning i Danmark.” Sætningen er blevet fremsagt som et mantra, der skal holde onde spørgsmål på afstand. I vid udstrækning er strategien lykkedes. Der har været debat, men den har stort set ikke inddraget det politiske niveau. Den er foregået i medier, også på de sociale af slagsen, men den har ikke rigtig flyttet noget. Og når resultatet gøres op, har det officielle Danmark omhyggeligt undgået at sige tydeligt fra overfor den amerikanske overvågning. Faktisk har man ikke en gang ønsket at undersøge i hvilken udstrækning, der har været noget om snakken.

Man kan kun gætte på, hvorfor den politiske reaktion i Danmark har været så spagfærdig. En oplagt forklaring, som også er den politikerne antyder, er, at Danmark ikke kan holde til at lægge sig ud med USA. Det er vores nærmeste allierede, og vi er sikkerhedspolitisk helt afhængige af amerikanerne. Det gælder i det store billede, men det gælder også, når det kommer til specifikke efterretninger, som kan være afgørende for f.eks. danskeres sikkerhed i udlandet. Danmark har ikke selv et stort efterretningsapparat, og vi har brug for oplysninger fra især USA.

En anden mulig forklaring er, at Danmark (og de øvrige europæiske lande) måske ikke er helt så uskyldige, som de gerne vil se ud. Det hænger ikke nødvendigvis sådan sammen, at onde USA har lavet overvågningsoverfald på europæiske uskyldigheder. Snowden-dokumenter har således vist, at europæiske efterretningstjenester i nogle tilfælde har vidst besked og endda deltaget i NSAs aktiviteter (The Intercept 14/3 2014). I nogle situationer har det politiske niveau måske også været vidende om overvågningen. Men uanset hvad, så er det klart, at hvis danske politikere eller myndigheder på den ene eller den anden måde har været involveret i eller blot været vidende om NSAs aktiviteter i Danmark, vil højlydt kritik være vanskelig, og den kan nemt fremstå hyklerisk.

Endelig forholder det sig generelt sådan, at politikernes ellers så velsmurte snakketøj fryser, hver gang talen falder på FE eller PET. I Danmark kan en politiker simpelthen ikke tale substantielt om efterretningstjenester. Det hele er hemmeligheder, og intet må slippe ud. Selvfølgelig kan alt ikke være offentligt. Ved at sige for meget, kan man komme til at afsløre forhold, som kan forpurre operationer og sætte menneskers liv på spil. Men det er vanskeligt at se, hvorfor man f.eks. ikke tydeligt kan afkræfte, at Danmark har været involveret i NSAs aktiviteter, og politikerne kunne måske godt sige en smule mere end blot levere en standardfrase som svar på ethvert spørgsmål.

Der er i hvert fald to grunde til, at den politiske passivitet er problematisk. Den ene er, at selvom politikerne selvfølgelig skal tage hensyn til en nær allieret og til efterretningstjenesternes virke, så skal de balancere dette med et hensyn til demokratiet. Som borger har man et helt legitimt krav på at få viden om, hvad der foregår, hvorfor det foregår, og hvad implikationerne er. Hvis ikke man får disse informationer, har man ikke mulighed for at tage stilling til overvågningen. Selvom man således anerkender, at politikerne skal balancere mørklægning med transparens, må man konstatere, at det ikke er lykkedes at opnå denne balance. Transparensen er blevet valgt fra.

Den anden grund til, at den politiske passivitet er problematisk, er, at den giver frit løb til overfortolkning og konspirationsteorier. I medierne har man f.eks. kunnet læse overskrifter som ”NSA ved alt om dig,” og der er blevet argumenteret for, at ganske almindelige danskere burde kryptere deres kommunikation og anvende tjenester, der sikrer anonymitet på nettet. For nogle er sådanne tiltag utvivlsomt hensigtsmæssige og endda nødvendige, men man kan diskutere, om ikke denne del af debatten formidler et indtryk af en efterretningstjeneste med en meget større kapacitet, end den faktisk har, og med nogle intentioner, som ligger langt fra forestillingen om, at efterretningstjenesternes opgave er at beskytte demokratiet. Der sker med andre ord en effektivisering og en dæmonisering af efterretningstjenesterne, som Snowden-afsløringerne strengt taget ikke giver belæg for. Men politikernes passivitet medvirker til at styrke denne fortolkning.

Den teoretiske begrænsning

Det er tydeligvis et problem for den danske debat om Snowden-afsløringerne, at politikerne har skrevet sig ud af diskussionen allerede inden den kom i gang. Men et andet problem er, at debatten ofte hviler på nogle antagelser, som præsenteres som faste og solide, men som ved nærmere eftertanke måske er langt mere porøse, end det ved første øjekast ser ud til. Der er mange eksempler på dette, men i det følgende bliver der kun plads til to korte illustrationer. Der er netop tale om skitser og ikke analyser, og intentionen er blot at vise, at overvågningsdebatten i Danmark i høj grad ville kunne drage nytte af akademisk velfunderede analyser.

Det ene eksempel knytter sig til begrebet om *privacy*. Meget af kritikken af NSAs overvågning argumenterer således for, at den krænker vores privatliv. Dermed knyttes an til både dansk lovgivning og internationale konventioner, der netop søger at beskytte individets ret til privatliv. Men hvor der er tale om et relativt stærkt juridisk begreb, bliver det nemt meget svagere, når det inddrages i sociologiske analyser eller anvendes til at fremsætte moralske domme. *Privacy* er med andre ord ikke et uproblematisk begreb, selvom det fremstår sådan i den danske overvågningsdebat. F.eks. bruges *privacy* som argument for, at det enkelte individ har uindskrænket ret til anonymitet på nettet, eller er den egenrådige ejer af såkaldt personlige informationer (Lyon 2007). Men dermed kommer begrebet nemt til at støtte en ultra-liberalisme, hvor kollektivets interesser ignoreres (Lauritsen 2013). Selvom argumentet ofte hånes, er det stadig relevant at spørge, hvordan man kan kæmpe for den enkeltes anonymitet uden dermed at beskytte de kriminelle aktiviteter, som flourer på nettet. Ligeledes er det relevant at spørge, om den enkelte har ret til at afstå fra at levere data til f.eks. sundhedsforskning, som udføres til alles bedste. Der opstår med andre ord nogle dilemmaer i kølvandet på kravet om *privacy*, som ikke blot kan afvises med henvisning til privatlivets ukrænkelighed, men som kalder på nuancerede analyser og debat.

Den anden teoretiske begrænsning, som skal nævnes her, knytter sig til overvågningens effektivitet. Meget af debatten om NSA foregår på den ofte eksplicitte præmis, at der er tale om en meget effektiv overvågning, der i sidste ende truer med at gøres os alle

gennemsigtige og transparente. Holdningen kan spores tilbage til George Orwells *1984*, hvor Big Brother indsamler enorme mængder af data og formår at udnytte denne overflod af informationer uhyre effektivt. Under Big Brothers regime har man ingen steder at skjule sig, og overvågningens konsekvenser er enorme. Både hos Orwell og i debatten om NSA sker der således et spring fra indsamling af data til den konsekvens, overvågningen har for almindelige borgere.

Med inspiration fra Donna Haraway kan man betegne dette spring som et gude-trick. Det er kun guder, der med et snuptag kan gøre sig fri af den sociotekniske infrastruktur, som vi til enhver tid er viklet ind i. Infrastruktur giver os muligheder, men den sætter også begrænsninger for vores virke. Overført til diskussioner af overvågning betyder det, at overvågeren ikke kan se alt, fordi han altid er situeret i et sæt af relationer, og det er disse relationer, der er bestemmende for, hvordan verden dukker op for overvågeren (Gad & Lauritsen 2009). Det giver derfor ikke mening at hævde, at f.eks. NSA ved alt om os. Det, de ved, er altid specifikt. Bruno Latour (2005) har betegnet denne overvågning som *oligoptisk*, og markerer derved netop, at overvågning ikke fungerer ved at se alt, men ved at se det relevante. I det ofte citerede værk *Tracking Transcience* har kunstneren Hasan Elahi tematiseret denne pointe (Lauritsen 2010). Elahi, der bor og arbejder i USA, blev umiddelbart efter terrorangrebene på Twinningtårnene i 2001 tilbageholdt i en lufthavn og fik at vide, at han var mistænkt for terrorisme. Efter lange forhør fik han lov til at gå igen, men stadig med mistanken hængende over hovedet. Derfor besluttede han sig til konstant at publicere oplysninger om sig selv og sin færden. Ud over løbende at kunne følge Elahis position på nettet, kunne man i værket også se utallige billeder af de toiletter Elahi havde anvendt, og de måltider han havde spist. Men selvom der på den måde var fri adgang for alle interesserede, inklusive FBI, til personlige informationer, så havde disse informationer meget lille relevans. Billederne sagde således ikke noget interessant om Elahi. Dermed ligger værkets pointe lige for: Overvågeren risikerer at drukne i information, og kunsten er at etablere et overvågningsblik, som netop ikke er altseende, men som evner at se det, der er relevant. Dette er en vigtig pointe, som ikke er mindre aktuell i dag med afsløringerne af NSAs overvågningsaktiviteter. NSA indsamler enorme mængder af information, men man kan ikke deraf slutte, at de så ved alt, eller at det vil have konsekvenser for os alle. I lyset af Elahis værk rejser der sig så-

ledes nogle udfordringer, som langt fra er trivielle. For hvordan kan man komme til at se noget relevant i de milliarder af informationer, man ukritisk har indsamlet? Umiddelbart virker det mere end vanskeligt, og det kræver en infrastruktur af usete dimensioner.

Denne teoretiske kritik af overvågningsforståelsen frikender ikke overvågning, som udmærket kan have store og negative konsekvenser. Men forståelsen vaccinerer mod for hastige konklusioner og medvirker til, at væsentlige spørgsmål stilles. Hvis ikke vi alle er relevante for overvågningen, hvem er det så, der går fri, og hvem sidder i fælden? Og hvordan virker algoritmerne, der sorterer mellem det relevante og det irrelevante?

Snowden har igangsat en debat, som er uhyre vigtig for det samfund, vi lever i. Konkret handler den om, hvilken grad af overvågning vi vil tolerere, og hvordan vi gerne vil have, at vores efterretningstjenester fungerer. Samtidig understreges debattens væsentlighed af, at det langt fra kun er efterretningstjenester, der udfører overvågning. At leve i et samfund som det danske indebærer, at man er under overvågning stort set alle steder, man færdes. I nogle tilfælde kan denne overvågning være totalitær og kontrollerende, i andre tilfælde er den omsorgsfuld og støttende. Overvågning indeholder med andre ord både et negativt og et positivt potentiale, og derfor er det nødvendigt, at vi er i stand til at diskutere den nuanceret. Men bedømt ud fra den debat, der har rejst sig i kølvandet på Snowdens afsløringer, er vi langt fra i stand til at give overvågningen den opmærksomhed, den fordrer. Politikerne har meldt sig ud og har dermed valgt den demokratiske dialog fra. Og meget af især den kritik, der er blevet rettet mod NSA-overvågningen hviler på et grundlag, som vakler ved en nærmere granskning. Begge dele er problematisk.

På den baggrund er der grund til at minde akademikere om, at de kunne gøre stor gavn i overvågningsdebatten. Der er brug for kritiske, konstruktive og nuancerede analyser, som kan bidrage til at kvalificere vores fælles forståelse af det overvågningssamfund, vi uomtvisteligt lever i.

Litteratur

- Gad, Christopher & Lauritsen, Peter (2009): "Situating Surveillance : An Ethnographic Study of Fisheries Inspection in Denmark." *Surveillance and Society*, Vol. 7, Nr. 1, 2009, s. 49-57.
- Latour, Bruno (2005): *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press
- Lauritsen, Peter (2010): "Fra Big Brother til toiletkummer og mekaniske proteser". *K & K*, Vol. 38, Nr. 110, 2010, s. 41-50.
- Lauritsen, Peter (2013): "Hvis anonymitet er det i beskytter?". <http://www.information.dk/protokol/475368>
- Lyon, David (2007): *Surveillance Studies: An overview*. Cambridge: Polity Press.